

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

VI/2012

ПЕРГАМЕНТИ ЈЕЛЕ СПИРИДОНОВИЋ САВИЋ: ЗАЧУДАН ПРИМЕР ЖЕНСКЕ ЕПСКЕ ПОЕЗИЈЕ

Апстракт: У овом раду се анализира заборављени спев Јеле Спиридоновић Савић – Пергаменти (1923). У складу са светском феминистичком тенденцијом поновно откривања списатељица (које су заборављене или недовољно проучаване) и анализом њиховог стваралаштва, желели смо да проучимо и осветлимо различите аспекте овог дела, написаног у духу дијалектике религиозног мистицизма, постулата спиритуалне филозофије, али и Рилкеовог религиозног поетског молитвеника Часловац. Анализом мистичких искустава средњовековних монаха и монахиња, књижевница је дошла до закључка да је, због духовних стремљења, аскезе и жудње за сједињењем с Богом, Растко Немањић представљао оличење мистика. Своје виђење утемељивача Српске православне цркве је уметнички обликовала у Пергаментима, који су изазвали велику пажњу не само код српске књижевне публике већ и у Италији, где су објављени 1927. године на италијанском језику. Јеванђеоска филозофија представља духовну есенцију Пергамената и стога је било немогуће тумачити их изван теолошких оквира. Управо зато смо овај рад обогатили (или обременили) речником библијских појмова, као путоказа за разумевање песникињиних интенција. Дело првенствено припада религиозном дискурсу српске уметности, у уметничко-еволутивној линији од средњовековних хагиографија, преко предромантичарских житија у стиху, до Његошове Луче микрокосме. Закључујемо да је Јела Спиридоновић Савић, у својем оригиналном епу велике уметничке вредности, осликала духовну икону Светог Саве, посебно осветливши психолошки процес његовог религиозног успења – од борби са сопственим слабостима, сумњама и греховима, до сједињења с Богом у апсолутном смирењу и буђењу свести о циљу који му је на земљи задат.

Кључне речи: српска књижевност 20. века, мистицизам, религиозна књижевност, православље, светосавље, Свети Сава, Рилке.

Уметничка имагинација српске књижевнице Јеле Спиридоновић Савић (1890–1974) обликовала се у светлости сакралне духовности. У прози, као и у поезији, имала је потребу да разреши конфликте са сопственим егом и са светом који је окружује, да глотрификује хришћанску филозофију љубави и да је ослободи полних обележја. Овај последњи циљ је био и најважнији за њу, али и најболнији – када жена ства-

ра уметничко дело под окриљем религије, конфликт је неизбежан. Она прво мора да се ослободи наметнутих стереотипа о дихотомији жене, вредноване као анђеов/вештица. Тек тада може да се препусти интроспекцији, без страха од сопствених осећања, мисли и дела; без страха од кривице и мизогиније патријархалног/традиционалног/религиозног друштва.

Стваралаштво наше књижевнице је било богато и комплексно: писала је поезију (збирке *С уских стаза*, 1919, *Вечите чежње*, 1926, *Јесење мелодије*, 1939, и религиозни еп *Пергаменти*, 1923), прозу (*Приповетке*, 1939) и есеје (*Сусрети*, 1944). У свим уметничким текстовима се преплићу три идејно-мотивска круга: апостолски – у којем су поетски визуелизовани носиоци сакралног (мистици, свец и мученици); натурални – поглед изнутра на феномене флоре и фауне, антропоморфних бића с индивидуалним људским емоцијама; феминолошки круг – у којем је залеђен ковитлац плаховите, компликоване, зачудне женске енергије.

Јела Спиридоновић Савић је била изузетно образована жена: после завршене основне школе и гимназије у родном Шапцу, студирала је филозофију на Универзитету у Трсту, а школовање је наставила, након Првог светског рата, на факултетима у Њујорку, Минхену, Монаку и Бечу. Брак с Владиславом Савићем, генералним конзулом Краљевине Југославије, најбољим пријатељем Јована Скерлића, омогућио је књижевници улазак у круг српске интелектуалне елите, у којем је своје образовање обогатила најсавременијим сазнањима из књижевности, уметности и политике, што је био значајан стимуланс за афирмацију њеног стваралаштва.

Школујући се у европским центрима културе, књижевница је имала прилику да идеје православља (као дела свог традиционалног наслеђа) укрсти с идејама западног хришћанства, поготово у специфичној области мистичке духовности. Оно што ју је највише фасцинирало јесте мистични пут аскезе, хармонија контемплације и активног живота (*вита контемплатива* и *вита активна*), чији је врхунац сједињење с апсолутом, документован кроз искуства најпознатијих мистика: Светог Августина, Бернара из Клервоа, Свете Хилде-

гарде из Бингена, Свете Мехтилде Магдебуршке, Фрање Асишког, Мајстера Екхарта, Катарине Сијенске, Терезе Авилске, Томе Кемпинског и др. Читајући о њима, књижевница је дошла до закључка да животни и духовни пут Растка Немањића (од бекства на Свету гору и предавања Богу – *вита контемплатива*, до повратка у средњовековну Србију и друштвено-политичког ангажмана – *вита активна*) има неспорну мистичку димензију. Своје виђење утемељивача Српске православне цркве Јела Савић је уметнички обликовала у спеву *Пергаменти*, који је објавила 1923. године. Дело је конципирано као духовна аутобиографија Св. Саве из хиландарског периода, коју почетком 19. века на згаришту спаљеног манастира Светог Симеона „случајно“ проналази монах Стратоник.

Основна идеја мистицизма заснива се на потрази за утапањем у крајњу стварност, која има божанску природу и једнака је самом Богу, тј. истини, бићу или постојању. Другим речима, мистицизам је егзистенцијални пут веровања у постојање Бога као стварности, изван његовог осећајног или рационалног поимања. То је индивидуално искуство и директан пут ка Богу/истини/стварности. Као такво, оно представља посебну врсту знања, које је изнад и изван сваке научне теорије. У мистицизму не постоје појмови субјективно – објективно или рационално – ирационално. Различита мистичка искуства проистичу из интеракције културноисторијских услова, нормативног религијског учења и личности одређеног мистика. Мистицизам се обично повезује с религијом или покретима у оквиру религијских традиција, на пример: суфијама у исламу, екстатичким сектама у хиндуизму или монашким редовима у хришћанству (као што су картузијанци или доминиканци).

Фасцинација мистиком није била необична појава на раскрсници два века. О великој популарности религиозне литературе у европској култури сведочила је и Исидора Секулић: „У филозофији, у свима уметностима, а нарочито у литератури, много је чисто религиозних тенденција и данас; нарочито у западно европским књижевностима, што значи да не само религиозна, него специјално католичка литература јача и има огромну светску публику. Не мање многобројне читаоце, и то свих конфесија, имају нова и понављана издања средњовековних католичких мистика, филозофа и песника. Затим, пуно је збирки модерних песама са инспирацијама искључиво верским, бива строго библијским. Постоје читаве серије модерно рађених биографија, инспирисаних култом појединих светаца и аскета“ (Секулић 1928: 430).

У времену турбулентних промена система моралних вредности, културе и друштва, знатан број српских књижевника и књижевница је излаз из духовне кризе видео у светлости средњовековне традиције. У текстовима Милоша Црњанског, Исидоре Секулић, Светислава Стефановића, Владимира Вујића, Димитрија Најдановића, Ђока Слијепчевића и др., Свети Сава представљао је пројекцију христолике љубави, визионарског ума и врхунске културе. Еп *Пергаменти* Јеле Спиридоновић Савић је ехо датих религиозно-националних идеја чији су носиоци били представници српске богословске и уметничке елите. Наслов дела јеромонаха др Јустина Поповића *Светосавље као филозофија живота* постао је симбол јединства хришћанског и националног идеала: „Светосавска култура је непрекидно служење Христу Богу, непрекидно богослужење: човек служи Богу кроз себе и кроз сву твар око себе (...) Кроз вежбање у еванђелским врлинама, човек стиче власт над собом и над природом око

себе. Изгонећи грех из себе, и из света око себе, човек изгони и дивљу и разорну силу, потпуно преображава и себе и свет, укроћује природу и у себи и око себе“ (Поповић 1923).

Значај средњовековног светитеља за српски народ најсликовитије је изразио владика Николај Велимировић. Према његовим речима, основна унутрашња сила која је покретала Светог Саву на велика дела била је „визионарска вера у живог Христа и пламена љубав, спојене уједно као што је спојен извор са реком што тече из свог извора. Сав тај труд његов над народом српским, сву ону ужурбану и многоструку активност његову као правог Европејца, и плодове те активности, ја ћу назвати Савиним национализмом. Овај Савин национализам обухвата народну цркву, народну династију, народну државу, народну просвету, народну културу и народну одбрану. (...) Као човек са најбољом синтезом Истока и Запада у себи, Сава је имао једно преимућство над великим и генијалним Азијатима у томе што је могао бити активан и енергичан на општем послу до савршености једног великог Европљанина“ (Велимировић 1935). Метафизичка димензија коју је наглашавао Николај Велимировић управо представља кључну тачку светосавске литературе Јеле Спиридоновић Савић.

Дело *Пергаменти* је изазвало велику пажњу не само код српске књижевне публике већ је имало позитивну рецепцију и у Италији, где је објављено 1927. године, и то на италијанском језику.

Критика Станислава Винавера, иако негативна, веома је интересантна јер осветљава неколико важних аспеката у стваралаштву Јеле Савић. Авангардни песник је сматрао да Савин духовни пут који је исцртала књижевница (од бекства од материјалног света до смирења у сједињавању с Богом) не поседује довољну снагу, довољну драматичност и барокну комплексност контроверзних

осећања (које би такво искуство „морало“ пратити). Намећући делу своје уметничко решење о трагању за апсолутом, Винавер пренебрегава важну чињеницу у вези са суштином православља, а то је примарни циљ верника: постићи смирење и слатку перманентну радост срца под божјим окриљем. Јела Савић је била првенствено верница, а потом уметница. Бескомпромисна религиозност је њена емотивно-духовна база, на којој гради свој књижевно-уметнички комплекс. Стилски поступци које препоручује критичар били би сувишни и извештачени јер нису у духу религије у чијим је оквирима стварала.

Критичар у својем чланку констатује (неспорну) сличност дела са *Часловцем* Рајнера Марије Рилкеа: „Разумемо да Растко тражи што простији, безазленији израз а да је Рилкеова аскеза само привидно проста, поцрпевши необузвано у себе све сокове живота. Али, мистицизам г-ђе Савић нема у себи довољно почетне, тамне горчине, он је у ситним и невиним цвастима, он је некако каћиперски – кокетан, а простота му је један партиприс префињене коке-терије“ (Винавер 1923: 953).

Иако признаје да дело обилује стиховима „ванредно љупким“ (Винавер 1923: 953), слику Савиног мистицизма Винавер дефинише као „фриволну игру о аскези“ (1923: 953). Нама је посебно интересантан појам фриволно, који критичар дефинише не као ознаку вредности уметничког дела већ као фалогоцентричну категорију, изражавајући чврсто уверење да жене нису способне да пишу о духовним темама: „Жене могу бити веренице Христа, могу се губити у чулним екстазама Свете Терезе – но ниједна до данас није могла, није умела, није успела да сађе у мушке дубине (подвукла Ј. Р.): у просто, једноставно, монотono, и до у врховну жртву. То просто, то једноставно – али зрело, али крајње, али најдубље. Ми мушкарци суровији смо. А голема

простота, исто као и врховно, мучно и лудо барокно велелепије, сурова је. Мушка је.“ (Винавер 1923: 953).

Супротно Винаверовој перцепцији, Јован Дучић је *Пергаменте* сматрао делом веома значајним за српску књижевност. У предговору збирке *Вечите чежње* истакао је: „Ја волим њену религиозну и дубоку инспирацију у Пергаментима, који су за мене једна од најлепших песничких књига на нашем језику и нешто најбоље што је дала наша поезија генерације после рата.“ (Дучић 1926: 5). С Дучићевом оценом сложио се и познати италијански књижевни историчар Умберто Урбаназ Урбани (Umberto Urbanaz Urbani), који је превео и објавио *Пергаменте* на италијанском језику 1927. Контраст између родне перцепције италијанског критичара и Винаверове критике веома је занимљив. Док српски песник одриче могућност жена да досегну духовне висине (до којих допиру само мушкарци), Урбани инсистира на тврдњи да је поезија Јеле Савић, пре свега, писана „са страшћу мушкарца, са заносом љубавника“ (1927: XXV). По његовом мишљењу, мистично путовање Светог Саве у *Пергаментима* преображава се у универзалну причу о човековој борби између плотских осећања и духа, очајања и радости, коју је једино могуће реализовати кроз јединство с Богом: „Прекрасни стихови Јеле Спиридоновић-Савић подсећају људе на то да васкрсења нема без патње, без смрти. Захваљујући прецизној и добро избалансираној форми, њена поезија је хармонична и умирујућа само на површинском нивоу. Међутим, у дубинским слојевима одјекују импулсивни и драматични тонови, који евоцирају екстазу карактеристичну за сведочанства хришћанских мистика.“ (Урбани 1927: XXIII, прев. Ј. Р.).

Да бисмо схватили аналогије лика и дела Светог Саве са житијима хришћанских мистика које је књижевница

проучавала (упркос метафизичким, психолошким и социјалним разликама између источног и западног хришћанства), неопходно је дефинисати суштинску личности која проживљава мистичко искуство. По речима др Бернарда Мекгина (Bernard McGinn), истакнутог америчког теолога и проучаваоца хришћанске мистике, мистичко искуство није само зачудна сензација директног додира с Богом већ јасна свест о метафизичком постојању концепта апсолутне љубави и доброте: „Мистици могу имати сензације, осјећај Бога, али имају и мисли о Богу, дјела љубави, они доносе одлуке које обухваћају њихов цијели живот, не само осјећај. [...] Њихово учење је увијек укоријењено у живот Цркве. То се догађа неком као особи, али то није себично, индивидуално. То нас прозива, зове да помогнемо и подијелимо с другима како живјети јединство с Богом, кроз активну љубав према ближњему. Велики мистици били су велики комуникатори, писци. Они су велики учитељи јер се осјећају позвани дијелити то и често кажу да им је Бог рекао како то требају подијелити с другима.“ (McGinn 2007).

***

Као што је правилно уочио Станислав Винавер, на стварање спева *Пергаменти* снажан утицај је извршило дело немачког песника Рилкеа, *Часловац* (1905). Овај поетски молитвеник чине три поглавља: „Књига о монашком животу“ (молитве руског монаха – иконописца); „Књига о ходочашћу“ (лирска контемплација о кијевском манастиру); „Књига о сиромаштву и смрти“ (метафоричка визија о одрицању од материјалних вредности као божје благодати). С обзиром на то да се рађао у Рилкеовом фирентинском стваралачком периоду, кроз *Часловац* провејавају компарације западне и источне културе, уметности и религије. Према Рилкеовој поетској

визији, Бог је у потпуности зависан од људи, који га стварају кроз своје молитве или уметничка дела (иконе). Стога он није само творац већ и креација.

Када говоримо о родним аспектима *Пергамената*, неопходно је поменути и то да су на стваралаштво српске списатељице велики утицај имале хришћанске мистичарке: Света Хилдегарда, Тереза Авилска, Катарина Сијенска, Света Мехтилда Магдебуршка и др. Инклузијом њихових метафизичких искустава у спев, Јела Савић је исткала универзалну причу о љубави људског бића (човека/жене) према Богу. У причи су обједињени тонови екстазе (од које изгарају Христове заручнице,¹ у духовном сладострашћу) и пригушени, смирени тонови блискости с Богом, као најближим пријатељем/сродником или суседом, како га Рилке ословљава.

***

Еп *Пергаменти* има прстенасту структуру, којом су, на симболичан начин, повезани дневници монаха о метафизичким искушењима. Први дневник припада Стратонику, фиктивном монаху из 19. века, а други историјској личности – Светом Сави. Фокалну тачку у Стратониковом тексту представља „случајни“ проналазак текста српског светитеља – на згаришту спаљеног манастира Светог Симеона. Кроз духовни паралелизам судбина двојице монаха –

¹ Као што наглашава хрватски теолог др Милан Шпехар, заручништво и женидба с Христом немају карактеристике онога што је за то у земаљском животу неопходно, а то је пол. „Зато се може у мистици говорити о Крсту као заручнику (како он самог себе назива у јеванђељима), што остаје на истој разини као и очинство и пријатељство. Тиме је релативизиран или употпуњен појам заручништва, јер све ове три димензије спадају једнако у подручје осјетилнога. Крст је заједно заручник и заручница, отац и мајка, пријатељ и пријатељица будући да духовна љубав не позна спол. Цијело се Св. писмо може тако и интерпретирати.“ (Шпехар 2004).

Јована Реба

Саве и Стратоника, исказаних у исповедно-биографском тоналитету, Јела Савић конституише еписки дискурс од историјских, фантазијских и религиозних елемената.

Година је 1814. Монах Стратоник се већ седам година подвизава у манастиру Клисуре, покушавајући да молитвом и аскезом досегне *истину*² – непосредно сједињење с Богом. Тегобу и узалудност његових умних и физичких напора књижевница наглашава у контрасту са светлוצавом сликом духовног мира остале манастирске братије (брата Варнаве, Пајсија и оца Тихона), блажене у контемплацији – стању у којем се људски ум усредсређује на духовну стварност, урањајући у њу све до забораве сваке друге стварности. Монаси су приказани кроз градацију духовног успења: љубав према Богу брат Пајсије изражава кроз уметнички рад (иконописање³); стари отац Тихон просвећен је искуством епифаније, а из очију му исијава *божанска светлост*. На метафизичко-поетском климаксу градације лебди слика брата Варнаве, који у религиозној екстази, кроз песму која никада не утихне, прославља бескрајну милост божју:

*Видиш ја пјан
и болан скоро
од Радости сам вечне
ко матица је снаге речне
она у мени
и не зна да се заустави...*

² Према учењу православне цркве, једно од теолошких значења истине подразумева „чин откривања Бога и садржај тог откривања“. „У том смислу Његова воља, Његове заповести (Пс. 110, 7) и Његове речи јесу 'закони истине, учења и дивнога поретка' (Неем. 9, 13). Старозаветни закон садржи правило познања и истине (Рим. 2, 20). Истина је стожер вере у Исуса, 'човјека који вам каза истину, коју чух од Бога' (Јн. 8, 40).“ (Брија 1999).

³ Ово је интертекстуална еквиваленција с вокацијом Рилкеовог монаха – иконописца у „Књизи о монашком животу“.

*Погледам горе свод плави,
Песма.
Погледам сребрну реку:
Песма.
Погледам нашу цркву:
Песма.
(...)
Такав је живот
све сама Радост.
(Спиридоновић 1923: 6–7)*

Мотив о бескрајној метафизичкој радости ауторка преузима из екстатичног искуства немачког мистика Јакоба Бемеа (1575–1424), који је сједињење с апсолутом описивао као светлосну спознају до тада неслућеног блаженства.

У таквој атмосфери религиозне контемплације – хармоније радости и смирења, брат Стратоник се, не могавши да поднесе бреме искушења, у својим ноћним солилоквијумима одлучује на очајнички потез – одустајање од покушаја да се сједини с Богом и напуштање манастира. То је моменат када се чудо коначно дешава: Бог га призива да се врати вери, распршујући сумње и очај и антиципирајући догађаје који ће уследити, али и кључну улогу коју ће монах добити:

*Већ постах болестан сав
и жут
од бдења и постова
ал' мостова златних
који ме везују
с Тобом,
не нађох, Господе...*

*Тад почех полако
скидати ризу
кад чух глас близу, –
тако близу:*

*„Стратоник, ... Стратоник,...
Зар је твоја вера тако чврста
да се бојиш краљевског Пута
Светога Крста?...
Стратоник,... Стратоник...
Падох на земљу.
Падох на земљу
цео, и ничице,
на поду лежи предано ми лице.“
(Спиридоновић 1923: 10–11)*

У наредним стиховима је описан долазак искушеника из манастира Светог Симеона, који су Турци запалили. Историјску чињеницу о крвавом завршетку Хаџи-Проданове⁴ буне ауторка модификује у овом делу: спаљени манастир постаје гробница славног устаника, а Стратоник и братија, желећи да га опоје и достојно сахране, долазе на згариште и у рушевини проналазе икону, кандило и ковчежић с пергаментима. Нађени предмети их преображавају у симболе спасења и очувања српске традиције и духовности:

*Све пропаде, што имасмо,
слобода,
цркве,
књиге,
на жртвеник
најбоље људе дасмо,
па још нам да нам није бриге
да сачувамо стара блага,
били би стабло без корена,
и лађа без кормила,
и тица срезаних крила...*

*За стварање слободе немамо
зато чувамо старе ствари
књиге старе и блага
(Спиридоновић 1923: 20)*

Стратоник у мистичком магновењу схвата коју му је улогу Бог наменио: нађени пергамент треба да преведе на народни језик и тако га сачува за будућа поколења. Испуњавање сакраменталног задатка Стратоник доживљава као јединствени пут ка жељеном сједињењу с Богом. Његовом заклетвом затвара се први прстен епске структуре:

⁴ Хаџи Продан Глигоријевић (1760–1825) био је истакнути војвода из Првог српског устанка. Због страшних турских зулума, године 1814. је подигао устанак, у историји познат као Хаџи-Проданова буна. Устанак је подигнут код манастира Трнавe, али је брзо угушен. Уследила је стравична турска освета: већина устаника је набијена на колац, или убијена у затворима. Хаџи Продан није страдао у буни, већ је с најближим саборцима избегао у Аустрију.

*И од сад сваке ноћи
док братија у миру спава
ја кришом писаћу књигу.*

*А кад готова буде,
нек Пајсије слике стави,
и онда осећам Господ,
доћи ће да се јави
у целој Светлости Својој
преданој души мојој.
(Спиридоновић 1923: 21)*

У духовне нити дела дубоко је уткан мотив божанске светлости – блиставог ореола блаженства које ће наступити након човековог сједињења с апсолутом. Хришћанска симболика светлости базирана је на библијском мотиву о Исусовом преображењу на Таворској гори – пред апостолима, те изобиљу божанске светлости која се из његовог преображеног тела излила на сва бића и све божје креације. Празник преображења на Тавору је симбол победе *Царства небеског* над земаљским царством, историјом, смрћу и тамом. Учење о таворској светлости формулисао је средњовековни теолог Григорије Палама.⁵ Према његовом учењу, човек мора водити контемплативан живот у исихији⁶ (мировању,

⁵ Григорије Палама (1296–1359) био је византијски теолог, атоски монах и солунски архиепископ. Његово учење о божанским нествореним енергијама или благодати, као начину сједињења човека с апсолутом, веома је значајно за православну теологију. Палама је „таворску светлост“ дефинисао као исијавање божанства и тиме потврдио могућност обожења, супроставивши се метафизичким схватањима о немогућности људског учешћа у божанској суштини. Он наводи да је обожење стварно учествовање, лично општење с Богом: благодат је преношење силе божје у наш живот; а спасење тајанствена промена човека у Бога. Међутим, поред божјег присуства у нествореним енергијама, тајна божје суштине остаје непозната. Познање значи сједињење с Богом, односно продирање у унутрашњост Бога, колико је допуштено човеку, који не може да схвати и исцрпи божанску суштину (Брија 1999).

⁶ Исихазам (ћутање, тиховање и унутрашња усредсређеност) – аскетска традиција монашког порекла (IV–V века), која се као покрет

ћутању и молитвеном тиховању) да би се сјединио с Богом, а то је управо путања духовног развоја коју следе главни јунаци дела Јеле Савић.

Централни део епа представља интимни дневник Светог Саве, у којем су алтернирани елементи старохришћанске литературе – хагиографије, житија и црквеног песништва, и то под свепрожимајућим утицајем *Светог писма*, као главног узора средњовековне културе, али им Јела Савић приступа као читаатељка савремених теолошких теорија и проблематике мистицизма. Уводна страна дневника је сигнирана: *У манастиру Ватопеду / Године 1194. у Господу / нашему Исусу Христу*. Прва строфа је истоветна уводној строфи епа. Занимљив пример метатекстуалности представља Стратоников коментар на Савин увод.⁷ Јела Савић је овим литерарним поступком покушала да фикционалној природи Савиног мистичког преображења наметне фактографски карактер. Тачка у којој се пресецају судбине два монаха јесте чудо, божја објава и давање сакралног налога, чији је циљ стварање књижевне заоставштине – најзначајније реликвије за будућа поколења. У небески монолог књижевница уцртава хронолошки пут Савиног подвизавања – од

духовног и богословског препорода организовања увођењем „Исусове молитве“ као начина постизања унутрашњег усредсређења и мира, у којем душа слуша и отвара се Богу. „Исихију су упражњавали пустињски оци који су имали Добротољубље као извор инспирације и који су као развојну дисциплину унутарњег живота усвојили стално призивање Исусовог имена. 'Молитва срца', названа и 'Молитва Исусова' или 'Чиста молитва', која се састоји из речи: 'Госпode, Исусе Христе, Сине Божији, помилуј ме грешнога', темељи се на тексту из Луке 17, 21: 'Царство је Божије унутра у вама' и на саветима а Павла: 'Молите се непрестано' (1. Сол. 5, 17) и 'будите истрајни у молитви' (Кол. 4, 2).“ (Брија 1999).

⁷ *О Моћни, / који је ово ноћни сат, / то ти је други Стратоник, / мој брат... / мој мили, љубљени брат, / што страдава исто ко ја...* (Спиридоновић 1923: 23)

одустајања од световне власти, преко потраге за метафизичким остварењем, до кључне улоге – књижевног стварања:

*Ти знаш да круну нисам
хтео за твоју главу
али сам за тебе изабро круну
других, лепших
алема пуну,
што и з н у т р а светли...
(...)
Заборави на себе
и спас сопствене душе,
и док народи се у незнању
и црној мржњи гуше,
и један другог гони,
и један другог руши.*

*Ти у твојој ћелији уској
пиши просте
вечне речи,
што од душе иду души...
Векови ће проћи
и људи ће нови доћи
и рећи
„Колико времена већ прохуја“
а волеће увек ко и стари
само просте, искрене ствари:
мирис цвећа,
пој славуја,*

*Ти буди
та искрена проста Реч,
па у место бриге
за душу своју
и вечна неба,
ти чини
што другоме треба:
лечи где боли,
и воли.
То ти је моје
цело завештање.*

*У Љубави је најдубље Знање.
(Спиридоновић 1923: 24–25)*

Као и Стратоник, Свети Сава ствара у тишини манастирске ћелије, обасјан богонадахнућем, стремићи ка томе да свој сакраментални задатак – сликање апсолута у књижевној форми, испуњава свакодневно, као што то чини монах у Рилкеовој „Књизи о монашком животу“:

*И писаћу тако дан по дан,
слагаћу атом по атом,*

да ли ћу икад постићи
да саградим Ти велики дом,
огромну катедралу?

Ти видиш Боже
способност ми малу,
а велику Љубав моју.
(Спиридоновић 1923: 26)

Ова заклетва представља далеки интертекстуални ехо Рилкеовог јунака у Часловцу – његове посвећености и мотивације:

Ово су века последњи тренуци.
Ветар с великог једног листа тка,
по ком писасмо бог и ти и ја,
и који се у туђој врти руци.

Страница нова блиста, и на њој
може још све да буде, све.

Потајно силе мере опсег свој
и мрачно једна поред друге бде.
(Рилке 1997: 19)

Да би победио себе, Сава истрајава у свакодневном књижевном раду, обасјан божанским поукама:

У ноћи док жижак
на столу ми тиња,
и ја слажем реч по реч,
и кичицу квасим у злато ново,
и красим прво слово,
из дубине моје опет
ко да чујем Вечног Глас:

„Ко Мили Спаса хоће
не једе слатко воће
дивљења и признања,
ближњих својих...

Но наг он стоји
на брегу
ко зимски јаблан на снегу
сам...
и чека.
Остави све и наћи ћеш све.

Заборави чула. сујете пир,
и у душу
саћ ће ти мир...“
(Спиридоновић 1923: 36)

Божји одговор асоцира на акт религиозне аскезе чувеног мистика Фрање Ашишког, који се метафорички и буквал-

но обнажио, одбацивши све вредности материјалног света како би, у садејству с *госпођом сиромаштвом*, природом и Богом, доживео просветљење.

У исповести која тече непрестано, Сава покушава да саобрази своје страхове и грехове, да их анализира и разуме и на тај начин приближи Исусовом лику. Зато га толико потреса свест о сопственој контрадикторности, оличеној у апстрактној љубави према људима. Ипак, та љубав се приликом његовог сусрета с људима претвара у потребу да се дистанцира. Овај мотив се непрестано понавља у стваралаштву Јеле Савић, и то као израз њене унутрашње тежње за спасењем и љубави према ближњем, али и снажне потребе за бежањем из суровог и лицемерног света. Ова тежња је у духовном сагласју с проблематиком коју је Фјодор Достојевски продубио и осветлио у роману *Браћа Карамазови*, закључивши да љубав према Богу не може опстати ако није прокрвљена делатном љубављу – активним хуманизмом према ближњем. Управо до те помисли долази Сава, схватајући своју слабост као привремену, тј. као неопходан корак на путу просветљења:

Ја сам од они Усамљени
и људи су туђи мени,
јер их још не љубим доста,
још не нађох златна моста,
који ме везује с њима,
још не познадох Светло
Твога Великог Сина,
(...)

Моје најлепше химне, Господе,
у дну душе тихо ћуте;
моје најлепше химне, Господе,
реке су још замрзнуте...

Ал на обали видим тебе
и Твога Великог Сина,
са седам буктиња...

Пробудићеш Ти те воде,
похујаће оне мору;
Ноћ сам,

али слутим Зору.
(Спиридоновић 1923: 40–41)

Јована Реба

Песничка илустрација човека који се у Богу преобразио и достигао метафизичко блаженство дата је у лику монаха Сергија:

*Брат Сергије је Милост
нашег Манастира,
он је сребрна жица
на којој Господ свира
своје најлепше Песме.
Он не спава скоро никад,
најтеже постове пости,
ко пергамент му је лице,
испале јабучне кости,
ал сав је у Милости.
(Спиридоновић 1923: 41)*

Кроз његов монолог Јела Савић уметнички осликава суштину јеванђејског идеала, оличеног у потпуном одрицању од световног живота (кроз сиромаштво и целибат) и урањању у божанску светлост. У монологу је успостављен паралелизам с братом Варнавом из првог дела епа: два јунака се стапају у потпуној идентификацији с Богом.

Према православној догматици, вечни живот праведника, који ће уследити после *страшног суда*, биће вечно богослужење – вечна небеска литургија и вечно причешћивање Христом. Доктор теологије, духовник Јустин Поповић истиче да вечни живот почиње већ овде, на земљи, „*кроз свете тајне и свете врлине у Богочовечанском телу Цркве Христове, да би се продужио у вечном животу, који сав и јесте и бива: од Оца кроз Сина у Духу Светом*“ (Поповић 1932). Др Милан Шпехар указује на то да је у сведочанствима мистика нарочито наглашена идеја умирања у циљу поновног рађања у апсолуту: „Они за живота антиципирају своју властиту смрт у Христовој смрти. У Христа умиру за живота да би у њему и с њим заживјели. [...] Та смрт једина је могућа улазница за улазак у вјечни живот.“ (Шпехар 2004).

У својем књижевном раду, Сава је молио Бога да му удахне енергију и сна-

гу инспирације, неопходну за стварање, да победи наметнуте окове времена:

*Хоћу да ти зидам
огромни храм,
ал неко,
неко руши...
А земно ме исто гуши
ко и пре...
Док Време, та највећа снага
пролази, Господе,
и наше делове блиске
носи ко отпале лиске.
Време, та највећа снага
која све убија...
(Спиридоновић 1923: 54)*

Одговор Божији монах проналази у сопственој души:

*Тад погледах у душу своју
и гле,
тамо се сија:
„Ја ако сам велики Свирач
људи су мелодија,
најдража моја;
Ја ако сам Сликар
на великом платну
најскупља боја
људи су мени,
зато ме чуј:*

*„Снага Времена: она не постоји,
она се само Пролазнима ствара,
баш, што их разара...*

*У Вечности Мојој Времена нема,
па ко гради у Души Вечноме Дом,
томе је Време
само фантом.*

(Спиридоновић 1923: 55)

У хришћанству се појмови *време* и *пролазност живота* означавају као облици постојања којима се одбацује идеја Исусовог васкрснућа и, самим тим, вере у вечни живот. Као што истиче српски митрополит Амфилохије, човек је биће призвано да буде носилац и сведок вечног живота. „То његово природно призивање постало је, васкрсењем Христовим из мртвих, најдубља стварност човека и света. Јер, од тренутка

Христовог васкрсења, људска природа и људско биће у целини заквашени су једном за свагда квасцем вечног живота. И човеков ум обасјало је сазнање да му преостаје да бира између пролазности и вечности, између ишчезнућа и вечног живота.“ (Амфилохије 2008).

Наведени одломак је увод у експликацију врхунског мистичког доживљаја главног јунака. Драматичност *откровења* посебно је наглашена његовим првобитним неразумевањем чињенице да је потрага за Богом коначно завршена. Трагајући за одговорима, он мистичко искуство описује монаху Сергију, који у делу представља симбол сједињења човека с апсолутом:

*Јутро још није било
раширило румено крило,
кад сам у врту
ја молитвеник чито...
Под сводом тад опазих плавим
три галеба бела круже,
слетеше доле мени
три сребрне ставише руже
три сребрне расцвале руже,
крај ногу мојих...
Сагох се да их дигнем
ал ни галеба,
ни ружа.
(Спиридоновић 1923: 56)*

Исходиште мистичке визије заснива се на јеванђеоским симболима – галеб симболизује *Духа Светога*, а три руже представљају сиромаштво, љубав и смрт. Монах Сергије поетизује сваки појам у библијском кључу: сиромаштво дефинише као слободу од материјалних блага и уједно људске пролазности и грехова (среброљубља, похлепе, гордост):

*Јер они су Вечно Старо
вечно Ново,
у Страдању,
Сиромаси...
И немајућ ништа
у простуру, времену,
робују мање бремену*

*Пролазнога...
А само се из неропског Пролазном рађа
што душу
ослобађа...
Они блиско Вечноме стоје,
Смрт је ослобођење њима,
они се ње не боје...
(Спиридоновић 1923: 60–61)*

Овај пасаж је аналоган мотиву у трећем поглављу *Часловца* – „Књизи о сиромаштву и смрти“, где Рилке ствара идеализовану слику сиромаштва, као вечерње звезде која засија на крају живота и као врхунског принципа аскезе.

Последња ружа – смрт, симболизује врата за вечност, али и највећу награду за оне који су – просветљеним умом, очишћеног срца или свесним жртвовањем кроз добра дела – у току живота достигли познање Бога, што Владета Јеротић дефинише као „мистицизам сазнања, мистицизам љубави и мистицизам акције“ (Јеротић 2004). Овом симболиком Јела Савић заокружује идеју о *смрти у Христу*, која доводи до вечног живота и вечног блаженства:

*Смрт је та тамна наша Чекана
са мрком птицом на челу,
са мрком птицом свих Слутњи,
са широким крилом баршунском,
широким крилом свих Чежњи,
и понеће нас дрхтаве
у своје краје далеке,
где све је јасно ко звезде,
и све је чисто ко пламен
и све је светло ко сунца,
где вечна Светлост се шири,
тамо ће душа наша
о, – најзад – да се смири...
(Спиридоновић 1923: 65)*

После Сергијеве лирске експликације симболике небеских дарова, Сава коначно доживљава *созерцање*.⁸ У ми-

⁸ Созерцање (корен зрење; созерцати – сагледавати) означава духовно сагледавање узвишене лепоте у стварима, као и облик молитве или медитације. У теологији светих отаца, созерцање значи молитвено усредсређивање душе на надумне тајне.

Јована Реба

стичкој екстази, уздижући се над сопственим Ја, над сопственим слабостима и гресима, он покушава да представи метафизичко искуство и божје име прослави у свој његовој комплексности и недокучивости:

*Тад у самоћи голих зидова
ја тек осетих сву милост Твоју
пијанство успини душу моју.*

(...)

*Златне бих барјаке носио,
румена крила ширио,
пурпурна једра распињо
свих честица моје крви,
да најавим само једно:*

*Да си Ти у свему, Господе,
Ти Последњи
и Први...*

(Спиридоновић 1923: 67–68)

Смисао созерцања има историографску димензију у овом делу. У Савиној мистичкој визији Бог објављује крај манастирског живота (*вита контемплатива*) и налаже повратак у српску државу (*вита активна*) – ради остварења великог духовног подвига.

*„Сад мисао твоја
треба да падне
на тло ко воћка зрела,
сад си завршио
самовање твоје,
у свету те чекају дела...“*
(Спиридоновић 1923: 69)

Библијска метафора о духовном *оплођавању* – које представља Савину нову улогу у свету, може се читати као кључна тачка у мистичкој еволуцији. Као што истиче Шпехар у својој анализи мистицизма, аутентична мистика „претвара се у тражење воље божје и у тумачење божје присутности у цјелокупном људском дјеловању и живљењу. Зато не чуди што су највећи мистици били најактивнији људи у свагдашњем животу. [...] Мистика, дакле, није нипошто ни у каквим 'приватним објавама', него у живљењу Објаве у свагдашњем животу.

То је њена екстаза, дапаче врхунац екстазе“ (Шпехар 2004).

Позната британска списатељица Евелин Андерхил⁹ (Eveline Underhil) дефинише мистицизам као „израз урођене склоности људског духа ка потпуној хармонији са трансцендентним поретком, без обзира на теолошку формулу којом се овај поредак изражава“ (Underhil 1911). Нама је посебно интересантна дефиниција Евелин Андерхил о пет стадијума мистичког искуства, пошто се може применити на ауторкину визију Савиног духовног подвига у *Пергаментима*.

Први ниво је *буђење сопствености*. Оно се може јавити у виду изненадног искуства преображаја, свесности или интуиције о трансцендентној стварности и аспекту личности која припада тој стварности. На тај начин бисмо могли објаснити почетак Савине исповести – узрок бега на Атонску гору. Следећи ниво, *прочишћење сопствености*, који карактеришу аскетизам, одрицање, *умирање за свет*, поновно рађање и инкарнирање нове сопствености (ослобођене навика и везаности за стару сопственост), представља опис Савиног боравка у манастиру. Мистичке контемплације праћене су осцилацијама расположења, дубоким осећањем отуђености и потиштености, ојађености и напуштености од Бога. Тај суморни период обременује душу главног јунака свева, распаљујући његову жељу за Богом и свест о сопственим слабостима. Према Евелин Андерхил, то је трећи ниво, то јест *мрачна ноћ душе*. Тај ниво

⁹ Евелин Андерхил (1875–1941) прославила се бројним и значајним студијама о религиозним и мистичким аспектима хришћанства. Можемо претпоставити да је Јела Савић читала њено капитално дело *Мистицизам: студија о природи и развоју људске спиритуалне свести* (*Misticism: A Study of the Nature and Development of Man's Spiritual Consciousness*, 1911), док је живела у Лондону (у току Првог светског рата и непосредно по његовом завршетку).

представља неизбежан степен прочишћавања на мистичном путу и коначно надилажење его-свести, тј. духовну припрему за четврти степен – *просветљење сопствености*, који карактеришу изрази радости, блаженства, екстазе, трансa, слављење присуства апсолута у физичком свету. Управо овај моменат препознајемо у Савином *созерцању* и химни коју испева у славу Богу.

Последњи ниво ауторка назива *обједињујући живот*. Опуштеност и мир у сједињености с Богом, осећај постојања чисте свести, преображај осећаја узалудности постојања у осећај стања чистог постојања – то су карактеристике уживања плодова путовања мистика. На овом нивоу може да отпочне још једно путовање – повратак у објективни, социјални свет, у којем мистик постаје велики учитељ, светац, исцелитељ или уметник. То је последња карика другог прстена епа – Савина спознаја Бога, послушање небеске поуке и повратак у световни живот, као подвиг и сврха његовог боравка на земљи.

Кроз призму анализе мистичког путовања Евелин Андерхил може се перципирати и поетска судбина другог јунака спева – брата Стратоника. Буђење у религиозном магновењу је узрок његовог монашког искуства, које се *прочишћава* кроз сталну молитву и аскетизам тела и жеља. Духовне кризе због недокучивости божанске енергије одводе га готово у грех, у очајање и одустајање од потраге. Међутим, одједном просветљен *небеским* поукама, јунак схвата своју најзначајнију улогу у материјалном свету и почиње да ствара књижевно дело, односно преводи Савину светогорску аутобиографију; тако постаје део трансцендентног бескраја и, на крају дела, доживљава *созерцање*, тиху радост у срцу и потпуно смирење.

***

Предисторија писања *Пергамената* имплицира дугогодишње песникињино проучавање религиозне литературе, житија мистика и теолошких теорија, а, пре свега, бескомпромисну религиозност. Кроз поетски медијум, одуховљен елементима хришћанских догми, цитата из мистичких визија, реминисценција из Рилкеове религиозне поезије и српске традиције, Јела Спиридоновић Савић покушала је да изрази бескрајну љубав и веру у Бога.

Оно што ју је највише фасцинирало јесу конкретна искуства средњовековних мистика и мистичарки, у којима је сједињење с Богом исказано „у блаженству, бесконачној срећи, губљењу себе – екстази“ (Спиридоновић 1944: 37). *Унио мистика* била је њена бескрајна чежња и стога ју је реализовала кроз поетско дело, сједињујући се с трансцендентним у свету сопствене фантастике. Главни јунак спева, Свети Сава, постаје уметничка манифестација најдубљих религиозних порива и измаштане екстазе. Писањем мистичког спева, песникиња се преображава у спиритуалну личност, коју ће касније описати у студији „Жене мистици“ (1944): „То су вечни и неправни идеалисти, који да би избегли болној и мучној несавршености земаљског живота, стварају снагом неодољиве потребе душе своје: читав један химерични свет љубави и лепоте, у коме, као у каквој чаробној златној кутији, гледају свој остварени сан“ (Спиридоновић 1944: 36). Управо то чини и она. Не могавши да досегне најмоћније религиозно искуство, Јела Савић сублимира своја сазнања и фасцинације кроз призму уметничке инспирације.

Ово дело првенствено припада религиозном дискурсу српске уметности, у уметничко-еволутивној линији од средњовековних хагиографија, преко предромантичарских житија у стиху, до Његошеве *Луче микроkozма*. Иако Пер-

гаменти представљају сублимацију са знања, импресија и интертекстуалне комуникације, покушај поетизације спиритуалне екстазе (базиране на сужејној структури која није увек естетски уједначена) – то је јединствен и оригиналан пример уметничког мистицизма у српској књижевности. Књижевница је осликала Савину духовну икону, посебно осветливши психолошки процес његовог религиозног успења – од борби са сопственим слабостима, сумњама и греховима до сједињења с Богом у апсолутном смирењу и буђењу свести о циљу који му је на земљи задат.

Литература

1. Амфилохије, митрополит (2008), „Човек-носилац и сведок вечног живота“, *Православље*, Новине српске патријаршије, Београд, 915: 2.
2. Брија, Јован (1999), *Речник православног теологије*, интернет, доступно на: http://www.religija.startstrana.rs/open_site.php?link=3464 (приступљено 20. јануара 2011).
3. Велимировић, Николај (1935), „Национализам св. Саве“, интернет, доступно на: <http://www.bogotrazitelj.com/?p=350>. (приступљено 28. фебруара 2011).
4. Велмар, Владимир Јанковић (1927), „Две збирке“, *Трговачки гласник*, Београд, 37/1927, 89: 2.
5. Винавер, Станислав (1923), „Мистицизам г-ђе Савић“, *Мисао*, Београд, књ. 12, св. 4: 952–952.
6. Јеротић, Владета (2007), *Приближавање Богу*. Сабрана дела, 5. коло, Београд: Арс либри.
7. Мекгин, Бернارد (2007), „Мистика је човјекова свјесност повезаности с Богом“, католички портал *Глас концила*, бр. 43 (1740), 28. 10. 2007, интернет, доступно на: <http://www.glas-koncila.hr/> (приступљено 8. децембра 2010).
8. Поповић, Јустин (1923), *Светосавље као философија живота*, интернет, доступно на: <http://www.scribd.com/doc/19152524/Svetosavlje-Kao-Filosofija-ZivotaArhimandrit-Dr-JUSTIN-POPOVI> (приступљено 16. фебруара 2011).
9. Поповић, Јустин (1932), *Догматика Православне цркве*, интернет, доступно на: <http://www.svetosavlje.org/biblioteka/AvJustin/DogmatikaPravoslavneCrkve/DogmatikaPravoslavneCrkve.htm> (приступљено 20. октобра 2010).
10. Рилке, Рајнер Марија (1997), *Лирика*, Београд: Народна књига – Алфа.
11. Секулић, Исидора (1928), „О религиозном осећању и лирици“, *Српски књижевни гласник*, Београд, књ. XXIV, бр. 6: 430.
12. Спиридоновић Савић, Јела (1926), *Вечите чежње*. Предговор Дучић, Јован. Београд: Штампариија С. Б. Цвијановић.
13. Спиридоновић Савић, Јела (1923), *Пергаменти*, Београд: Штампариија С. Б. Цвијановић.
14. Спиридоновић Савић, Јела (1927), *Pergamene rinvenute e trascritte dal fratello in Cristo Stratonico*. Ед. Umberto Urbanaz Urbani. Trieste: Tipografia M. Toppan & A. Bettinelli.
15. Спиридоновић Савић, Јела (1944), *Сусрети*, Београд: Српска књижевна задруга.
16. Underhil, Eveline (1911). *Mysticism: a study in nature and development of spiritual consciousness, on line book*, интернет, доступно на: <http://www.ccel.org/ccel/underhill/mysticism.txt> (приступљено 5. маја 2009).
17. Шпехар, Милан (2004), „Мистика у животу кршћана“, интернет, доступно на: <http://www.hrcaak.srce.hr/file/40450> (приступљено 23. децембра 2010).

**JELA SPIRIDONOVIĆ SAVIĆ: *THE PARCHMENTS* –
A MIRACULOUS EXAMPLE OF WOMEN'S EPIC POETRY**

Summary

This paper analyses the forgotten poem of Jela Spiridonović Savić – *The Parchments* (1923). In line with the global tendency of feminist writers' rediscovery (who are forgotten or insufficiently studied) and analysis of their literary works, we wanted to examine and highlight different aspects of this work, written in the spirit of the religious mysticism's dialectic, postulates of spiritual philosophy, and Rilke's religious poetic prayer *The book of hours*. Having analysed the mystical experiences of mediaeval monks and nuns, the writer concludes that, Rastko Nemanjić – St. Sava, represented the embodiment of mystics, because of his spiritual tendencies, asceticism and desire for a union with God. Her vision of the Serbian Orthodox Church's founder is artistically shaped in *The Parchments*, a poem which created a lot of attention, not only within the Serbian literary audience but also in Italy (the Italian translation was published in 1927). Evangelistic philosophy is the spiritual essence of the *The Parchments*, and therefore, it was impossible to interpret the work beyond its theological framework. The analysis was enriched with a dictionary of biblical terms, as a roadmap for understanding the poetess's intentions. This work primarily belongs to the religious discourse of Serbian history, from mediaeval hagiographies to Njegoš's *Luča Microcosma*. We conclude that Jela Spiridonović Savić, within her spiritual icon of St. Sava, has especially illuminated the psychological process of his religious ascension – the fight with his own weaknesses, doubts and sins, and his union with God in absolute humility and raising awareness of his assigned purpose.

jovanaq@gmail.com